

Boeren, burgers en buitenlui

De 'geest der associatie' op het platteland

RONALD ROMMES

Farmers, townspeople and countryfolk. The 'spirit of association' in the countryside

The countryside was not some kind of wilderness, inhabited by an undifferentiated mass of uncivilized peasants. Circumstances and mentality could differ from region to region and from village to village. In several Dutch villages leading groups took the initiative to found reading societies and recital societies quite early, and they had farmers among their members.

Het historisch onderzoek naar het verenigingswezen heeft zich hoofdzakelijk op de steden gericht. Alleen daar zou zich vanaf de achttiende eeuw de burgerlijke beschaving hebben ontwikkeld in sociëteiten en andere clubs. Daar leerden velen op voet van gelijkheid met elkaar omgaan en werden 'democratische' normen en waarden aangeleerd.

De oprichting van deze verenigingen gebeurde in vier golven.¹ Nord meende dat tot aan de vierde van deze golven, ruwweg de periode 1890-1914, 'the countryside had remained terra incognita to associational activism'. Maar aan het einde van de negentiende eeuw maakten de boeren 'a massive entrance into public life', waarbij hij veel betekenis hecht aan de mobiliserende rol van de katholieke kerk. Nord lijkt hier 'platteland' en 'boeren' simpelweg met elkaar gelijk te stellen. Pas toen de boeren actief werden, ontstond er verenigingsleven op het platteland. Alsof er geen edelen, ambtenaren, renteniers, winkeliers, ambachtslieden, artsen, notarissen, kooplieden, fabrikanten en andere beroepsgroepen op het platteland woonden die verenigingen (konden) oprichten.

Boeren vormden dus slechts een van de beroepsgroepen op het platteland. Onderling bestonden er grote verschillen. Er waren rijke herenboeren en arme keuterboeren. Het gaat dus om een gedifferentieerde groep. Dat maakt het problematisch om deze groep als geheel te beschouwen. Zo heeft Westers in zijn fraaie studie problemen om een sociale classificatie van boeren te bedenken. Volgens hem zou er 'enige fantasie' voor nodig zijn om boeren als 'ondernemers en kleine zelfstandigen' te zien. Je vraagt je af waarom. Zijn boeren dan geen onder-

1 Ph. Nord, 'Introduction', in N. Bermeo and Ph. Nord, *Civil society before democracy. Lessons from nineteenth-century Europe* (Lanham/Oxford 2000), xiii-xxxiii. S-L. Hoffmann, *Geselligkeit und Demokratie. Vereine und zivile Gesellschaft im transnationalen Vergleich 1750-1914* (Berlin 2003).

nemers? Dat Westers de boeren op grond van sociaal-culturele factoren als een aparte groep ziet, valt te verdedigen. Maar hij schiet door als hij stelt dat ze door 'hun gebondenheid aan de grond en veestapel' relatief ver van de 'bewoonde wereld' woonden en daardoor vanuit geografisch oogpunt iets 'onmaatschappelijks' hebben.² Dit is een ongelukkige vorm van determinisme. Het verschilde nogal hoever 'boeren' van de bewoonde wereld woonden. Sommigen woonden vlak bij of zelfs in een stad of een dorpskern. Behalve op sociaal-economisch gebied vormde het platteland dus ook op geografisch gebied geen eenheid.

Ook de mentaliteit lijkt te verschillen. Concerten en 'liedertafels' waren populair in Noord-Brabant. Van Iterson schreef in 1868, dat in veel Brabantse dorpen 'compânieën' waren, waarbij de leden op bepaalde avonden in een herberg bijeenkwamen om te kaarten of 'tot bespreking van hun belang inboezemende zaken'. Zelfs in afgelegen dorpen had men harmoniegezelschappen of liedertafels en gaven 'met dorp- en landbewoners bezette orkesten schoone muziekuivoeringen'.³ Hiertegenover stond het beeld dat de Gelders-Overijsselse baron Sloet tot Oldhuis schetste. Hij zag de boer vooral als een individualist, die de 'geest der associatie' ontbeerde.⁴ Dat beeld zien we later terug. Volgens Blink was het platteland begin negentiende eeuw 'nog geheel in een toestand van isolement [...] de hofsteden lagen op zichzelf; de bewoners kwamen weinig met elkander in aanraking [...] zij leefden op- en voor zichzelf'. Pas door de verbetering van de verkeersmiddelen werden meer contacten gelegd en namen gemeenschapszin en 'uitwisseling van denkbeelden over het bedrijf' toe. Zo kwam het leven op het platteland, volgens Blink, 'in een geheel nieuw stadium [...] op het verenigingsleven en de denkbeelden had dit grooten invloed'.⁵

Er lijkt dus een probleem te zijn in de conceptuele omgang met 'het platteland' en zijn bewoners. Ten onrechte wordt een scherpe tegenstelling tussen stad en platteland gezien, terwijl in feite sprake was van een continuüm. Er waren grote steden en kleine semi-agrarische steden, er waren grote verstedelijkte dorpen, waar handel en industrie de boventoon voerden, en kleine zuiver agrarische buurtschappen. Bovendien waren stad en platteland in vrijwel iedere opzicht in hoge mate complementair. Ze verschilden in veel opzichten ook niet zo veel. Op het Groningse platteland werden eind achttiende eeuw al leesgezelschappen opgericht⁶ en Westers heeft aangetoond hoezeer rederijderskamers ook op het Nederlandse platteland aanwezig waren. Sterker nog, van 1271 oprichtingen/eerste vermeldingen van rederijderskamers in de periode 1844-1899 waren er 779 (61%) in gemeenten met minder dan 2000 inwoners,

2 O Westers, *Welsprekende burgers. Rederijders in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2003) 248.

3 W.J.D. van Iterson, *Schets van de landhuishouding der Meijerij. Herinneringen* ('s-Hertogenbosch 1868) 11-12.

4 'De Fruitières, of vennootschappen tot zuivelbereiding in Zwitserland', *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* 6 (1851) 230-238.

5 H. Blink, *Geschiedenis van den boerenstand en den landbouw in Nederland. Een studie van de ontwikkeling der economische, maatschappelijke en agrarische toestanden, voornamelijk ten plattelande*. 2 delen (Groningen 1902/1904) deel II, 336.

6 I.J. Botke, *Boer en heer. 'De Groninger boer' 1760-1960* (Assen 2002) 209 e.v.

dus op het 'onbeschaafde' platteland. En ja, uit Westers' gegevens over Andijk en Tzummarum blijkt dat daar ook 'onmaatschappelijke' boeren lid waren van de rederijderskamers (en van het departement van 't Nut).

Boeren richtten ook zelf hun organisaties op. Op het Nederlandse platteland vinden we al (minstens) sinds de achttiende eeuw onderlinge verzekeringen tegen brandschade en tegen veesterfte. Ze vergaderden en kozen een bestuur, meestal uit eigen gelederen. Jaarlijks werd een financieel overzicht gemaakt en door de leden beoordeeld. Het lijken vrij 'democratische' verenigingen die grotendeels op basis van vertrouwen en zonder een rechtspersoon wekten. Vanwege dat laatste blijven ze echter veelal onzichtbaar in de bronnen.

Daarmee komen we bij een ander probleem van het verenigingenonderzoek op het platteland. Talloze 'verenigingen' bestonden lange tijd op informele wijze. Ze worden pas zichtbaar als ze een formele status krijgen. Dat kon in Nederland via de Wet op de Vrijheid van Vereeniging en Vergadering uit 1855. Volgens deze wet konden verenigingen die rechtspersoonlijkheid wensten hun statuten laten goedkeuren door de minister van Justitie.

De aanvragen voor goedkeuring zijn bewaard in dossiers op het Nationaal Archief. Van goedgekeurde organisaties zijn de statuten gepubliceerd in de *Staatscourant*. Deze gegevens leveren een beeld op van de ontwikkeling van het formele verenigingswezen in Nederland. De jaren 1860-1870 zagen daarvan de doorbraak. Dat geldt op het platteland voor onder meer gezelligheidsverenigingen en landbouwverenigingen. Wat dat eerste betreft was Sociëteit Harmonie uit Workum (1864) een van de eerste. 'Onderling beschaafd en gezellig verkeer onder de leden' was haar doelstelling. De eerste 'wettelijke' landbouwvereniging werd in 1868 opgericht: 'De Lijmers' te Zevenaar. Maar al eerder bestonden, vooral in Limburg en Noord-Brabant, diverse 'informele' landbouwverenigingen. Precies omdat ze geen rechtspersoonlijkheid aannamen is hun aantal onbekend. Slechts dankzij de landbouwbladen en de jaarlijkse *Verslagen van den Landbouw* krijgen we een idee van hun bestaan. Andere verenigingen zonder rechtspersoon op het platteland kunnen gevonden worden via andere landelijke, regionale en lokale periodieken. In de *Meijerijische Courant* van 11 maart 1857 lezen we bijvoorbeeld over een concert door het verder onbekende muziekgezelschap 'Muis Sacrum' uit Woensel.

Een laatste probleem bij het verenigingenonderzoek op het platteland kan de strikte scheiding tussen de 'associations intellectuelles et morales' en 'associations politiques et industrielles' zijn. Politieke en sociaal-economische belangenverenigingen worden strikt gescheiden van verenigingen die 'gezellig verkeer' en geestelijke verheffing als doelstelling hadden. Maar is dit vaak geen schijntegenstelling? Zeker op het platteland liepen die twee vaak in elkaar over. Zo combineerde de vereniging 'Tot nut en genoegen' uit Heerde (1871) 'verheffing' (mededelingen van nuttige en wetenschappelijke zaken, het samenstellen van een bibliotheek) met het houden van een spaarbank. Ook diverse landbouwverenigingen combineerden gezelligheid onder de boeren met de aankoop van landbouwbenodigdheden.

Samenvattend zou ik ervoor willen pleiten dat onderzoekers die zich met verenigingen op het platteland bezighouden een ruime werkdefinitie als uitgangspunt nemen, zodat ze ‘de vereniging’ in al haar vormen kunnen bestuderen. Een tweede wens is dat onderzoekers zich rekenschap geven van de veelvormigheid van het platteland en de mensen die daar leven. Sociale en religieuze verhoudingen, geografie en infrastructuur, bevolkingsdichtheid, economische en beroepsstructuur, mentaliteit en traditie, het zijn allemaal factoren die per regio verschillen en de ontwikkeling van het verenigingsleven op het platteland beïnvloeden. Door deze onderwerpen systematisch in het onderzoek te betrekken kan de geschiedschrijving een evenwichtiger beeld opleveren. Vooralsnog lijkt het erop, dat de verabsoluteerde tegenstelling tussen de beschaafde, burgerlijke stad en het nog ‘onbeschaafde’, zelfs ‘onmaatschappelijke’ platteland daarvoor weinig vruchtbaar is geweest.

*Ronald Rommes, Leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis Wageningen
Universiteit, Postbus 8130, 6700 EW Wageningen, Ronald.Rommes@wur.nl*